

Горбенко Н. Є.¹, к.с.-г.н.

Лисюк Р. М.², к.ф.н.

Заячук В. Я.¹, к.с.-г.н.

Геник Я.В.¹, д.с.-г.н.

Іванюк А. П.¹, к.с.-г.н.

¹Національний лісотехнічний університет України, м.Львів,

²Львівський національний медичний університет

імені Данила Галицького, м.Львів

ФОРМУВАННЯ ЕТНОМЕДИЧНОЇ КОЛЕКЦІЇ ДЕРЕВНИХ РОСЛИН НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ ГУЦУЛЬЩИНИ

У роботі висвітлено можливості створення колекції лікарських деревних рослин, що використовуються у народній медицині Гуцульщини. В результаті аналізу наукових робіт запропоновано асортимент рослин та їх можливе використання, розкрито перспективність створення етноколекцій рослин.

Формування спеціалізованих етноколекцій рослин є новим напрямком у озелененні громадських закладів та приватних садиб. Так, у м. Львові, у Музеї народної архітектури та побуту імені Климентія Шептицького формуються спеціальні колекції за етнокультурними регіонами, що розкривають особливості садівництва й городництва, рільництва [3].

Також слід відзначити зростання кількості закладів, зокрема територій етноресторанів у м. Львові, де формуються відпочинкові зони із насадженнями. Так, закладами, що позиціонують себе як етнокультурні, є «Гуцульська гражда» та «Гуцульський двір», які у своїй архітектурі та дизайні, частково і насадженнях, відтворюють елементи Гуцульщини. Такі території у перспективі можуть стати місцем створення спеціалізованих колекційних насаджень, додатковим атрактивним та просвітницьким компонентом щодо тематики закладів.

Метою даного дослідження стало створення пропозиції щодо формування дендрологічної колекції лікарських рослин, які використовуються у народній медицині Гуцульщини.

У результаті аналізу численних наукових робіт щодо народної медицини, етнологічної, медичної, дендрологічної літератури отримано перелік деревно-кущових рослин, які найбільш повно відтворюють сучасну народну медицину Гуцульщини [4,5,7,8, 12,14,15].

У перелік рекомендованих таксонів для формування етномедичної колекції народної медицини Гуцульщини входять наступні: *Rosa spp.*, *Tilia cordata* Mill., *Pinus mugo* Turra, *Sambucus nigra* L., *Crataegus spp.*, *Malus spp.*, *Aronia melanocarpa* (Michx.) Elliott, *Juniperus communis* L., *Viburnum opulus* L., *Picea abies* (L.) H.Karst., *Salix spp.*, *Pyrus communis* L., *Sorbus aucuparia* L., *Corylus avellana* L., *Juglans regia* L., *Ribes nigrum* L., *Prunus spinosa* L., *Alnus spp.*, *Acer*

pseudoplatanus L., *Ribes uva-crispa* L., *Ulmus* sp., *Aesculus hippocastanum* L., *Pinus sylvestris* L., *Populus tremula* L.

Наведемо дані щодо використання окремих рослин у медицині та їх господарське значення, екологічну приуроченість.

Ялівець звичайний (*Juniperus communis* L.): шишкоягоди ялівцю широко використовуються в фітотерапії, вони особливо корисні при лікуванні розладів травлення, нирок та сечового міхура, хронічного артрити, подагри й ревматичних станів. Стиглі плоди чинять значну антисептичну, вітрогінну, потогінну, сечогінну, подразнюючу, шлункову та тонізуючу дію. Їх можна споживати сирими або використовувати у чаях, але рекомендується дотримуватись обережності, оскільки великі дози можуть подразнювати сечові шляхи. Плоди не можна вживати всередину вагітним жінкам, оскільки це може спричинити викидень; вони також посилюють менструальні кровотечі, тому їх не слід вживати жінкам при рясних менструаціях. Ефірна олія використовується в ароматерапії. Зовнішньо застосовують у вигляді розбавленої ефірної олії, яка має злегка зігріваючу дію для шкіри. У вигляді мазі ялівець наносять на відкриті рани. Відвар гілок використовують як шампунь проти лупи. Ефірна олія, отримана з плодів, використовується в парфумах з пряними ароматами. Раніше гілками користувались для покращення запаху приміщень. Усі органи рослини можна спалювати як пахощі та фумігант. Ялівець застосовували під час епідемій, вважаючи, що він очищує повітря від інфекцій. Свіжі або сушені гілки, плоди, листя, завдяки вмісту ефірної олії, є хорошим засобом від комах. Застосування в агролісомеліорації: ялівці можна використовувати у вітрозахисних смугах або живоплотах. Ними часто послуговуються у боротьбі з ерозією, завдяки розгалуженій кореневій системі. Багато форм цього виду є добрими ґрунтопокровними рослинами для сонячних місць. Ялівці забезпечують середовище існування та притулок для диких птахів, тварин. Стробіли виділяють пилок, який може бути певним джерелом їжі для деяких комах. Для представників дикої природи (птахів, ссавців) сировинні органи рослина, насамперед шишкоягоди, слугують їжею та прихистком (укриття, гніздування, нічліг); густе листя забезпечує гарний притулок, і деякі птахи можуть гніздватися або ночувати на гілках. Ялівцем також послуговуються для укриття дрібні дикі тварини; груба кора ялівцю та густе листя можуть стати місцем для зимівлі або проживання для різних безхребетних, комах та інших дрібних істот. У теплих країнах дерево дає смолу з надрізів на стовбурі; її використовують при виробництві білого лаку. Корою послуговуються як мотузкою і трутом. Деревина - міцна, тверда, ароматна, дуже стійка при контакті з ґрунтом, дрібнозерниста, є відмінним паливом. [5, 6, 12].

Калина звичайна (*Viburnum opulus* L.): потужний спазмолітичний засіб, широко використовується при лікуванні астми, судом та інших станів, таких як коліки або болісні менструації. Також застосовують як заспокійливий засіб при нервових станах. Кора має спазмолітичну, в'язучу та заспокійливу дію. Відвар вживають внутрішньо для зняття всіх видів спазмів, включно із менструальними болями, спазмами після пологів і загрозах викиднів, а також при нервових розладах і слабкості. Кору збирають восени до зміни кольору

листя або навесні до розпускання листкових бруньок, сушать для подальшого використання. Листя і плоди мають протицинготну, блювотну і проносну дію. З плодів отримують червоний барвник. Із сушених ягід можна виготовити чорнило. Рослини можна вирощувати як високий живопліт. Дервиною інколи послуговуються при виготовленні роженів (шампурів) [4,7].

Сосна звичайна (*Pinus sylvestris* L.): має широкий спектр застосування в медицині, особливо цінується за її антисептичну дію та позитивний вплив на дихальну систему. Не слід використовувати засоби на основі сосни людям, схильним до шкірних алергічних реакцій. Ефірну олію застосовують в ароматерапії. Ефірною олією з хвої послуговуються при астмі, бронхіті та інших респіраторних інфекціях, а також при розладах травлення. Ефірна олія, отримана з насіння, має сечогінні та стимулюючі властивості; отримана ж з листя - використовується у парфумерії та медицині. Рослину використовують у квіткових засобах Баха.

Скипидар містить близько 20 % масляної смоли і відокремлюється дистиляцією. Скипидар, отриманий із живиці, є протиревматичним, антисептичним, бальзамічним, сечогінним, відхаркувальним, подразнюючим і глистогінним. Це цінний засіб при лікуванні захворювань нирок, сечового міхура та ревматичних уражень, а також при ураженні слизових оболонок і респіраторних розладах. Зовнішньо застосовують у вигляді лініментних пластрів та інгаляторів. Хвоя та молоді пагони чинять антисептичну, сечогінну та відхаркувальну дію. Їх збирають навесні і сушать для подальшого використання. Вживають внутрішньо завдяки м'якому антисептичному ефекту на бронхи, а зовнішньо - для лікування ревматизму та артритів. Можна додавати у воду для купання при втомі, нервовому виснаженні, безсонні, подразненні шкіри або використовувати як інгалянт при респіраторних захворюваннях. Насіння застосовують при бронхіті, туберкульозі та інфекціях сечового міхура. Відвар із насіння можна застосовувати зовнішньо, щоб призупинити надмірні вагінальні виділення. З хвої отримують коричневий або зелений барвник, із шишок - червонувато-жовтий. Масляні смоли присутні в тканинах усіх видів сосен, але їх кількість здебільшого недостатня, щоб вважати їх екстракцію економічно вигідною. Смоли (консервант для деревини) отримують шляхом викручування стовбура або деструктивної перегонки деревини. Загалом, для дерев з теплих районів поширення характерний вищий вміст. Скипидар має широкий спектр використання, в тому числі як розчинник для воску, для виготовлення лаку, ліків. Каніфоль - речовина, що залишається після видалення скипидару, нею послуговуються скрипалі на смичках, а також для виготовлення сургучу, лаку. Волокно з внутрішньої кори використовується для виготовлення мотузок. Корені дуже смолисті і добре горять; їх можна застосовувати як заміник свічок. Листя використовують як пакувальний матеріал. Волокна отримують і з листя, ними наповнюють подушки. Дерева дуже вітростійкі і досить швидко ростуть; їх можна висаджувати як захисні смуги, аж до морських експозицій. Дервина - легка, м'яка, еластична, міцна, багата живицею; гарне паливо, але дещо димить. Використовується в будівництві, при виготовленні меблів, у виробництві паперу [5, 6, 10, 11, 12, 13].

Тополя тремтяча (осика) (*Populus tremula* L.). Кора і листя мають помірну сечогінну, відхаркувальну та стимулюючу дію. Рослина рідко використовується в медицині, іноді входить до складу ліків при хронічних захворюваннях простати й сечового міхура. Кора містить саліцин (аналог аспірину), тому є безпечним, протизапальним і жарознижуючим засобом. Використовується для лікування ревматизму та лихоманки, а також для полегшення болю під час менструальних спазмів. Рослина використовується в квіткових есенціях Баха. Швидкоросла, вітростійка, придатна для використання у захисних смугах. Покращує важкі глинисті ґрунти. Деревина горить слабо, є м'якою, послуговуються нею при виготовленні високоякісного паперу і деревного вугілля. Ростає у розріджених лісах і по чагарникових заростях, зазвичай на бідніших ґрунтах, де іноді домінує [1, 2, 9].

Як видно із даних переліку, у перелік увійшло 24 таксони (роди, види), серед яких присутні як аборигенні, так і інтродуковані рослини (гіркокаштан звичайний, аронія чорноплідна, горіх грецький). Дані рослини мають низку корисних властивостей, зокрема лікувальних, що зумовлює їх використання в офіційній та народній медицині. Отримані дані можна застосувати у формуванні насаджень зони як приватних закладів, так і при формуванні зони етноколекцій ботанічних садів України.

Література

1. Генік Я.В., Заячук В.Я. Сукцесії рослинності на посттехногенних територіях Коломийського буровугільного родовища. Науковий вісник НЛТУ України: збірник науково-технічних праць. Львів: НЛТУ України. 2015, вип. 25.6. С. 119-124.
2. Генік Я.В., Заячук В.Я.. Склад та структура дендрофлори породних відвалів шахт Коломийського вугільного родовища. Науковий вісник НЛТУ України: збірник науково-технічних праць. Львів: НЛТУ України. 2013, вип. 23.8. С. 9-18.
3. Горбенко Н.Є., Марискевич О.Г., Курницька М.П. Відтворення елементів садівництва, городництва та рільництва відповідно до історико-етнографічного районування території Музею народної архітектури і побуту у Львові імені Климента Шептицького. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2021. т.31, №3. С. 41-48. <https://doi.org/10.36930/40310306>
4. Заячук В.Я. Біоекологічні особливості зростання та плодоношення калини звичайної в умовах Прикарпаття. Львів, 1996. 22 с.
5. Заячук В.Я. Дендрологія. Голонасинні. Львів: ТЗОВ "Фірма Камула". 2005. 176 с.
6. Заячук В.Я. Дендрологія. Хвойні: навч. посібн. Львів: ТЗОВ"Фірма Камула". 2003. 128 с.
7. Заячук В.Я., Цибуля В.С. Види роду Калина (*Viburnum* L.) в озелененні населених місць. Науковий Вісник НЛТУ України: збірник науково-технічних праць. Львів: НЛТУ України. 2013, вип. 23 (11), С. 30-38.

8. Лисюк Р.М., Шляхта І.М., Шляхта В.І., Дармограй Р.Є., Коваль І.В. Листя видів роду ліщина як джерела цінної рослинної сировини. Науковий вісник НЛТУ України, 2018, 28(8), 51-55. <https://doi.org/10.15421/40280810>
9. Лисюк Р.М., Шляхта Я.М. Цілющі деревні рослини: навчальний посібник-довідник. К.: Знання, 2014. 221с.+32 с. іл.
10. Погрібний О.О., Заячук В.Я. Сосна звичайна в лісах Українських Карпат. Монографія. Косів: Писаний камінь. 2017. 192 с.
11. Погрібний О.О., Заячук В.Я. Типологічна оцінка сосни звичайної в Українських Карпатах. Науковий вісник НЛТУ України: збірник науково-технічних праць. Львів: НЛТУ України. 2013, Вип. 23.5. С. 118-128.
12. Рябчук В.П., Заячук В.Я. Раціональне використання недеревних ресурсів як засіб підвищення продуктивності лісу. Науковий вісник НЛТУ України. Львів: 2004, Вип. 14.5. С. 254-260.
13. Робулець С.В., Солодкий В.Д., Заячук В.Я. Значення захисних лісів і особливо захисних ділянок лісу Буковинських Карпат у вирішенні екологічних проблем регіону. Науковий вісник НЛТУ України: збірник науково-технічних праць. Львів: НЛТУ України. 2011. вип. 21 (7), С. 59-61.
14. Fontana N.M. Socio-ecological resilience in the heart of Hutsulshchyna: centering Traditional Ecological Knowledge (TEK) through translational ecology. Dissertation, PhD in Ecology, University of California Davis; 2021. <https://escholarship.org/uc/item/7hm9v3tp>
15. Minarchenko V., Lysiuk R. Ethnobotany of Eastern Europe: The Carpathian Region. In: Bussmann, R.W., Paniagua-Zambrana, N.Y., Kikvidze, Z. (eds) Ethnobotany of the Mountain Regions of Eastern Europe. Ethnobotany of Mountain Regions. Springer Cham., 2024. https://doi.org/10.1007/978-3-030-98744-2_1-1 22 p.

Horbenko N. Ye., Lysiuk R. M., Zayachuk V. Ya., Henyk Ya. V., Ivaniuk A. P. Formation of an ethnomedicinal collection of woody plants of folk medicine in the Hutsul region. *In the work the possibilities of creating a collection of woody medicinal plants, used in folk medicine of the Hutsul region (Hutsulshchyna) of Ukraine, have been presented. As a result of the performed analysis of scientific works, an assortment of plants and their possible use is proposed, and the prospects for formation of ethnocollections of plants are revealed.*